

A bolgár — török — permi érintkezések néhány kérdése

Előző cikkünkben (NyK 74 : 281—298) a permi nyelvek szókészletének azon elemeit vettük sorra, amelyek biztosan ősspermi kori bolgár-török jövevényszavak. Most először három olyan egyezést tárgyalunk, amelyek különböző okokból bizonytalanok.

1. ? Z ü r j . (WUo.) V Sz. Pecs. Ud. *es-ke*, V *es-ken*, V Sz. Lu. Le. Ud. *ves-ke*, AV I *ves-ke*, V Lu. *ves-ken* : Partikel zur Bildung des Konditionals u.a., (ROG.) *veske* 'бы' | v o t j . (WICHM. 59) J *iske*, MU *ske*, *ske* (<**iske*) 'in diesem Falle, wenn es so ist', G *sike* (<**iske*) 'es scheint, wohl', (MUNK.) Sz. *iske*'nu dann, nun also' — PP **iske*.

← ? KB **ič* ~ **is*, **ičke* ~ *iske* > csuv. *és*, *éske*, -*ske* (ASM., Mat. 239, 325, CsRSzl. 72, 189 l. *ved*, *že* alatt) ~ ÓT *heč* ← perzsa *hič* (RÁSÁNYI, EtymWb. 160).

A szó igen korán elterjedt a török nyelvekben, de a XI. század előttről nincsen adatunk. Szókezdő *h*-val található a Kutadgu Biligben, Jügnäkinél és a Codex Cumanicusban is, ami igen valószínűvé teszi perzsa eredetét. A régi nyelvemlékekben és a mai nyelvek egy részében rendszerint negatív jelentésű szó kiemelésére szolgál és a szó előtt áll. A kipcsak nyelvekben és a csuvasban azonban a szó után álló, kiemelő funkciójú partikula lett belőle. Ez a csuvasban (l. fent) és a tatárban (*ič*) még hangátvetés nélkül fordul elő, de a többi kipcsak nyelvben már hangátvetéssel és részleges (kklp. -*ši/še*, nog. -*ši/ši*) vagy teljes illeszkedéssel (kum. *či/či/ču/ču*, bask. *si/se/so/sö*) találjuk meg. Ugyanakkor a könyvnyelv révén a perzsa szó eredeti formájában és jelentésében is megőrződött pl. a tatárban (*hič*, nyj. *is*). A csuv. -*ke* talán szintén perzsa eredetű.

A zürjénben *i*-s szókezdet volna a szabályos; az *e*-, *ve*- a *ves* 'vergeblich, umsonst' hatásával magyarázható. Lehetséges, hogy csak a zürj. *es*-, *ves*- (<**is*-), votj. *is*- elem származik a KB-ból (**ič* ~ *is*), a zürj. -*ke*, votj. -*ke* utótag pedig a 'ha' jelentésű eredeti partikulával azonos. De a KB **ičke* ~ *iske* alakból való származtatása esetén sem zárhatjuk ki a *ke/ke* 'ha' partikula hatását.

A votják szó biztosan csuvas eredetű. Ha a zürjén szó is idetartozik, úgy ennek kronológiai szempontból van jelentősége. A szó ugyanis a volgai bolgárok nyelvében aligha terjedhetett el az iszlám felvétele előtti időben, bizonyosan későbbi tehát a X. századnál.

WICHMANN : MSFOu. 21 : 59 (zürij. ?-lel) ; UOTILA : MSFOu. 65 : 62 ; RAUN : JAOS 1957 : 43 ; ESzK.

2. Z ü r j. (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Le. *kušman*, P *kušma'n* 'Rettich' | ? v o t j. (WICHM. 85) G M J M U Uf. *kušman*, (MUNK). Sz. K *kušman* ua. — PP **kušman*.

← KB **χušman*; vö. csuv. *košman*, *kášman* 'reték' (ASM., SZIR.) ← tat.

A szó a mai csuvasban kései tatár jövevényt szó (vö. tat. nyj. *kušman* 'reték'), s jelentése mindenfajta ehető gyökerű növény (vö. *yűšk.* 'reték', *sar*, *šurā k.* 'karórépa', *tutlā k.* ua. *χura k.* 'reték', *χərlə k.* 'cékla', ASM. VII, 221). Ugyancsak jövevényt szó a csuvasban a *kášmi* 'karórépa' (uo.) is. A tatár szó azonban nem török eredetű, rokonsága ott nem mutatható ki, hanem egy KB **χušman* átvétele. Erre utal a cser. *ušmen*, *ušman* (RÁSÁNEN : MSFOu. 48: 237) és a mord. E *kšumarń*, M *kušma'n*, *kušma* (WICHMANN, 86) is, amelyek szintén a KB-ból származnak. A KB **χušman* és **χušmi* szavak is rokotalanok a törökségben és szóföldrajzi okokból is arra kell gondolnunk, hogy a középső Volga vidékére húzódnó bolgár-törökök egy helyi növény nevét a helyi lakosságtól vették át. A szó eredete egy ősvog. **kočmən* ~ **kočmэ* lehetett vö. : v o g. (KANN. : FUF. 17 : 232) P. *koššəm*, ÉVag. DVag. AL KL *košmən*, FL *χošman* 'eine zwiebelartige wild wachsende Pflanze, deren Stengel und Wurzel als Suppenwürze gebraucht werden; Zwiebel' | m. *hagyma* | z ü r j. (WIED.) P. *komiž* 'Lauch (allium)'; (LYTKIN) Ja. *ku'mič* 'перо лука, зеленый лук' | v o t j. (WIED.) *kumuž*, *kumiž* 'Knoblauch'; (MUNK.) Sz. *kumiž* 'fokhagyma'; (URSzl.) *kumiž* 'дикий чеснок' (MSzFE I. *hagyma* alatt). A KB *χušmi* származhatik egy ősm. **χožmэ* (< ugor **kočmэ* vagy **kačmэ*) vagy ősspermi **kožmэ*-alakból is.

A votj. *kušman* -a-ja kései átvételre utal, s ez a permi szavak közös, ősspermi kori eredetét bizonytalanná teszi. A votj. *kušman* alak a várt **kušmon* helyett talán újraalakulás a csuvas vagy tatár szó hatására.

WICHMANN : MSFOu 21 : 85; GOMBOCZ : MSFOu. 30 : 33—34, RAUN : JAOS 1957 : 44, LYTKIN, IsztVok. 207, VFUJa. 1967 : 133, ESzK.

3. Z ü r j. (WUo.) V AV Sz. Pecs. Lu. Le. I Ud. *šekid*, P *šekit* 'schwer, schwierig; schwanger' | v o t j. (WICHM.) G Uf. *šekit*, M J *šekit*, (MUNK.) Sz. M *šokit*, J G *šekit*, K *šeket* ua. — PP **šekit*.

← ? KB **šūk* > csuv. *šək* 'teher' (ASM.), *šək* ua. (SZIR.), *šėkle*-, *šėkle*- 'felemelni, vinni (terhet)' (SZIR., ASM., PAAS.) ~ PT *yūk* (CLAUSON, EtymDiet. 910, RÁSÁNEN, EtymWb. 212).

A csuv. *šək* ma nem használatos, s talán ASMARIN szótárában is csak szótári elvonás eredménye az élő *šėkle*- alakból, korábban azonban megvolt. A *šək* mélyhangúsága másodlagos.

Ez a származtatás azért bizonytalan, mert a KB labiális **š*-nek a feltehető PP illabiális **ε* szabálytalanul felel meg. A KB **š* PP képviselőitől I. RÉDEI—RÓNA-TAS : NyK 74 : 292. A zürj. -*id*, votj. -*it* melléknévképző, mely egyébként jövevényt szavakhoz is járulhat, pl. zürj. *krepid* 'fest, stark' (< or. крeпкий).

WICHMANN : MSFOu. 21 : 97 (?-lel). — Tévesen: ESzK.

A következőkben az ősspermi (= PP) nyelvi egység felbomlása utáni időben a zürjén nyelv déli nyelvjárásába (a permjákba) és a votjákba bekerült bolgár-török (= KB) jövevényt szavak problematikájával foglalkozunk. A téma

körülhatárolását az indokolja, hogy az idetartozó szavak az őspermi korban, illetőleg a votják nyelv külön életében átvett jövevényszavak problematikájától elkülönítendő, önálló egészet alkotó kérdéskomplexumot képeznek. A zürjén P nyelvjárásában és a votjákban előforduló csuvas elemek az újabb (a X. század után átvett) rétegbe tartoznak (LAKÓ: FgrÉrt. 2 : 63). Tekintettel arra, hogy az őspermi egység a X. században megszűnt, ezen szavak esetében — LYTKINNEL (VFUJa. 1967 : 138) ellentétben — már nem beszélhetünk közös átvételekről. Ebből az alaptételből kiindulva annak a problémának a megvizsgálását tűztük feladatul magunk elé, hogy a kérdéses szavak egy időben, de egymástól függetlenül átvett csuvas → permják, illetőleg csuvas → votják (ősvotják = PV) kölcsönzéseknek tekintendők-e, avagy csuvas → votják → permják irányú átvételekkel állunk-e szemben.

1. Zürj. (BATALOVA, közli LYTK.: VFUJa. 1967 : 136) P *čeber* : č. *mort* 'хвастун, красивый, гордый', *čeber-čeber munis* 'пошел гордо, высоко подняв голову, хвастаясь', *čeber* 'разборчивый, брезгливый | votj. (WICHM. 113) G. Uf. *čeber*, Sz. MJ *čeber* 'schön, anmutig, hübsch, gut, (G auch) schnell (Adv.), (MU auch) Schönheit, (J auch) gut (Adv.)', (MUNK.) Sz. *čeber*, Uf. *teber* 'schön, hübsch'. — PV **čeber*.

← ? KB *čebär*; vö. csuv. *čiper* 'szép, jó' (SZIR.).

A csuvas szó a szókedző č- miatt tatár jövevényszó (vö. tat. *čiber*, bask. *siber*). A szó legkorábban a Codex Cumanicusban fordul elő, GRONBECH (Komanisches Wb. 74) és POPPE (Németh armağani 335) a szót mongol eredetűnek tartják. Ennek azonban ellene mond a szó széles elterjedése a törökségben (vö. RÄSÄNEN, EtymWb. 101), továbbá az, hogy a szónak nincs etimológiája a mongolban sem és végül a tkm. *čeper* adat, amelynek -p--jét a mongolból nem lehet megmagyarázni. A kései jövevény *čebär* mellett a jakutban is van egy *säbär* alak, amelyet KALUŽYŇSKY (MongEl. 110) korai jövevényszónak magyaráz. A mongol eredet kérdése azért fontos esetünkben, mert kronológiai támpontot nyújthatna az átvétel idejére vonatkozóan. Azt természetesen nem zárhatjuk ki, hogy a szó a Volga vidékére mongol közvetítéssel jutott, de bizonyosra sem vehetjük.

WICHMANN (i.h.) szerint a votják szó esetleg a tatárból származik. Akár közvetlenül, akár a csuvason keresztül került a szó a votjákba és votják közvetítéssel a zürjP-be, ez a volgai e > i változás előtt történt.

WICHMANN: MSFOu. 21 : 113 (votj.); LYTKIN: VFUJa. 1967 : 136 (+ zürj.).

2. Zürj. (WUo.) P *kab* 'Leisten für Bastschuhe' | votj. (WICHM. : FUF 12 : 130) *kab* ua., (MUNK.) Sz. K *kab* 'Leisten' — PV **kab*.

← KB **kāp* vagy **kāb* > csuv. *kap* 'külalak, forma; alak, egész' (SZIR.) ~ PT *kāp*, *kīp* (CLAUSON, EtymDict. 686, RÄSÄNEN, EtymWb. 253), vö. még csuv. *pek*, nyj. *kap* 'hasonló'.

A török adatok (tkm. *gāp*, jak. *kiāp*, kazak *keyip* stb.), a korai szláv *капъ* és a magyar *kép* egy PT *kāp* formára utalnak, s ebből magyarázható a csuvas *kap* is. Egyes korai török nyelvemlékek (pl. Hszüen-cang lev. 2110 : *kīp*, Kāšr. *kīp*) egy zárt ē-s, esetleg i-s, változatot is megengednek. A többek által feltett -b szóvégre azonban nincs egyértelműen utaló adat, és ennek várt -v-, -y fejleményei is hiányoznak. A votj. -b (→ zürjP -b) elvileg lehetne a votjában lezajlott szórványos zöngésülés eredménye, de ilyen esetekben legalább

egyres nyelvjárásokban *-p-t* várnánk. A szó zürjP és votj. jelentéséhez vö. KÁŠTARÍ 'Muster, Leisten' jelentését.

WICHMANN: FUF 12: 130; WUo.; LYTKIN, IsztVok. 163, VFUJa. 1967: 132. — Tévesen: WICHMANN: MSFOu. 21: 81 (votj.: < tat.).

3. Z ü r j. (WUo.) P *kenak* 'Brudersfrau', (WIED.) 'Schwägerin' v o t j. (WICHM.: 71) Uf. MU J M G *ken* 'Schwiegertochter, Schnur, Schwieger-tochter (wird so von den älteren Familienmitgliedern genannt) (J), junges Weibchen überhaupt (welches jünger als der Anredende ist) (MU J M)', (WIED.) *kenak* 'ältere Schwiegertochter, Brudersfrau', (MUNK.) Sz. *kenak* 'Frau des älteren Bruders'. — PV **ken* és **kenak*.

← KB **ken* > csuv. *kin* 'meny, menyasszony' (SZIR.) ~ PT *kelin* (CLAUSON, EtymDict. 719, RÄSÄNEN, EtymWb. 250).

A JEGOROV (EtimSzl. 113) által idézett csuv. *kilen*, ha egyáltalában létezik, fiatal tatár jövevényszó, de valószínűleg csak a kétnyelvűek ajkán él. A csuvas szó az *-l-* eltűnésével egy birtokos személyragos alakból magyarázható: *kelini* > *kelni* > *keni* > *kině* ~ *kin*(vö. *qilč* > *qilč* > *qič* > *χēs* 'kard').

A votj. *kenak* elhomályosult összetétel. Utótagja: (WICHM.) G *akē*, *ak*, J *ak*, *ako* 'ältere Schwester', (MUNK.) Sz. *ak* ua., Ez is csuvas eredetű (vö. UOTILA: FUF 23: 98, WICHMANN: MSFOu. 21: 38) ← KB **ākā* > csuv. *akka*, *aki*, *akam* 'idősebb nővér, néne, fogadott nővér' (ASM., SZIR.) ~ PT **eke* (CLAUSON, EtymDict. 100, RÄSÄNEN, EtymWb. 38).

WICHMANN: MSFOu. 21: 71; LYTKIN: VFUJa. 1967: 133.

4. Z ü r j. (LYTK.: VFUJa. 1967: 133) P *koba*, (LYTK.) Ja. *ko-ba* 'прялка' | v o t j. (WICHM. 75) G M J Uf. *kubo* 'Spindel', (MUNK.) K *kubo* 'Flachs-schel'. — PV **koba*.

← KB **χāba* vagy **χoba* ~ PT *qaba* ~ *qāba* 'vastag, kiálló (főleg haj, szakáll, toll stb.)' (CLAUSON, EtymDict. 580–81, RÄSÄNEN, EtymWb. 215).

A szó hiányzik a mai csuvasban. Talán összekapcsolható vele a csuv. *yupa* 'oszlop, halotti emlékoszlop, karó' (ASM.), amely a tkm. *gāba* alapján rekonstruált PT **qāba* szónak szabályos hangtani megfelelése lenne, s a jelentésfejlődés 'sírhalmon kiálló jel' > 'síroszlop', de ez bizonytalan. A zürjP és votj. szó jelentésével megegyező jelentésű szó csak a tatárban és baskírban (*kaba* 'rokka'), valamint a kazakban (*kaba* 'fonógereben') van meg, a többi török nyelvben csak kiálló, bozontos valamit jelent. Ez a jelentése is megvan a tatárban, ahol a két szót ma homofon szavaknak érzik. Szófeldrajzi okokból ezért biztosan Volga-vidéki és valószínűleg volgai bolgár eredetű szóról kell beszélnünk. Mivel azonban a tatár szó első *-a-*ja is labiális, nem zárhatjuk ki a tatár eredetet sem.

A zürjP *o* a PP átvételekben mutatkozó *a* helyett votjából való kölcsönzésre mutat.

WICHMANN: MSFOu. 21: 75 (votj.); LYTKIN, IsztVok. 82 (zürj.-votj.), VFUJa. 1967: 133; FEDOTOV 2: 155; RÄSÄNEN, EtymWb. 215.

5. Z ü r j. (WIED.) P *sugon* 'Zwiebel' | v o t j. (WICHM. 93) M Uf. J *sugon*, G *sugon*: *kurīt s.*, (MUNK.) Sz. K *sugon* ua. — PV **sogan* vagy (a tatár-ból való kölcsönzés esetén) **sugan*.

← ? KB **sōyan* > csuv. *suxan* 'hagyma' (SZIR.) ~ PT *sōyan* (CLAUSON, EtymDict. 812; RÄSÄNEN EtymWb. 425).

A szó $K\ddot{a}\check{s}y\grave{a}r\acute{ı}n\acute{a}l$ hosszú \ddot{o} -val van, de a türkmén rövid (*sogan*). A kara-csáj-balkár *soğan* alapján feltételezhetjük, hogy az ősbolgár alak esetleg **sōgan* volt, a - χ - azonban a KB-ban és a csuvasban mindenképpen zöngésült. Tekintettel arra, hogy a szó tatár alakja *sugan*, a tatár eredetet sem lehet kizárni.

A zürjP szó hangalakja votjából való kölcsönzésre utal. A permjékben **sogan* — a tatárból való kölcsönzés esetén: *sugan* — hangalakot várnánk. A votj. → permjék irányú átvétel viszonylag későn — a votjék elsősztagi * $o > u$ és nem-első szótagi * $a > o$ után — történhetett meg. A zürjP *sugon* szóvégi \acute{n} -je szokatlan (vö. WICHMANN: i.h.). Ha a zürjP szó a tatárból való, akkor a kölcsönzés ugyancsak a votj. $a > o$ utáni időben történt meg.

WICHMANN: MSFOu. 21: 93; RAUN: JAOS 1957: 20, 42; LYTKIN: VFUJa. 1967: 133.

6. Z ü r j. (WUo.) P *susa* 'Weberschiffchen' | v o t j. (MUNK.) Sz. K. *suso* ua.

← ? KB **susa* < PT *susag* ~ *susyaq* 'merítő(edény)' < *sus-* 'merít' (CLAUSON, EtymDict. 856, RÄSÄNEN, EtymWb. 434).

A vetéllő elnevezésére a formai hasonlóság adott okot (l. ném. *Weberschiffchen*, or. *čelnok*). A mai csuvas adatok: *äsa*, *ösa*, *äso* (ASM., SZIR.), *säsa*, *sösa* (ASM.). Az *s*-eltűnése szabályos és nem régi jelenség, vö. *äs-* 'merít' < PT *sus-*, *äsla* 'cefre' ← or. *suslo* stb. A KB. szó mint szövés technikai műszó terjedt el a Volga-vidéken, vö. cser. *šuša* (RÄSÄNEN: MSFOu. 50:65: cser. ← tat.), tat. *sosa*, bask. *hosa*, s tatár közvetítéssel eljutott a vogulba (*sisä*, KANNISTO: FUF 17: 177), az osztjákba (*susaj*, PAASONEN: FUF 2: 129) és esetleg a votjákba is. Mivel a szó csak a zürjP nyelvjárásban van meg, a szó vagy votjék, vagy tatár közvetítésű. Az orosz nyelvjárásokból a szót eddig nem sikerült kimutatni.

7. Z ü r j. (WIED.) P *šor* 'Stief-': *šor-aj* 'Stiefvater', *šor-mam* 'Stiefmutter', *šor-zon* 'Stiefsohn', *šor-niĭl* 'Stieftochter' | v o t j. (WICHM. 101) *šur* 'Stief-': Uf. *šur-ajĭ*, M *šur-ajĭ*, MU *šur-ataj* 'Stiefvater', Uf. *šur-mamĭ*, MU *šur-anaj* 'Stiefmutter'. — PV **šor*.

← KB **šār* vagy **šor* > csuv. *šur*, *šurä* 'fél, fele vminek' (SZIR.), vö. *ama šuri* 'mostohaanya', *ama šuri iĵäl*, *iĵäl šuri* 'mostohafiú' (SZIR.) ~ PT *yaru* 'fél', *yarim* ua. < *yar-* '(ketté)hasít' (CLAUSON, EtymDict. 954, 955, 968; RÄSÄNEN, EtymWb. 189).

A mai csuvasban is él az eredetibb *šurä* forma mellett a *šur* alak, amit az *iĵäl šurri* (PAAS.) és *iĵäl šuri* (SZIR.) alakok kettőssége is mutat. A zürjP o a PP kori jövevényszavakban jelentkező a helyett a votjából való kölcsönzésre mutat.

WICHMANN: MSFOu. 21: 101; RAUN: JAOS 1957: 41; LYTKIN, IsztVok. 95, VFUJa. 1967: 133.

8. Z ü r j. (WUo.) P *torta*: 'Brett mit Schaft zum Zusammenscharren des gedroschenen Getreides', (LYTK.), Ja. *to-rtia* 'пехло», употребляемое для сгужения вымолоченного зерна на гумне' | v o t j. (WICHM. 111) MU *turto* 'Femerstange, Deichsel, Gabeldeichsel', Uf. *turto*: *gerĭ-t.* 'Deichsel am Pflug', (MUNK.) K *turto* 'Gabeldeichsel, Doppeldeichsel'. — PV **torta*.

← KB **tārta* vagy **torta* > csuv. *turta* 'kocsirúd' (SZIR.) ~ PT *tarta* ~ *tartaq* < *tart-* 'húzni' (CLAUSON, EtymDict. 535, RÄSÄNEN, EtymWb. 465).

RÄSÄNEN (i.h.) szerint a csuvas szó egy *tartaq* alakra megy vissza, ami hangtanilag lehetséges, azonban a tkm. *darti* 'дегаль ткацкого и прядильного станков' arra utal, hogy a szónak volt egy *-q* nélküli alakja is. A tat., tob. *tarta* (RADLOV) és tat., bask. *tärtä* minden bizonnyal volgai bolgár jövevényszavak, azonban a turki *tärtä* (RACHMETI, I. RÄSÄNEN, i.h.) — ha egyáltalán hiteles — aligha az.

A zürjP *o* a PP kori jövevényszavak alapján várható *a* helyett votjából való átvételre utal.

WICHMANN: MSFOu. 21:111; RAUN: JAOS 1957: 41, 44; LYTKIN, I sztVok. 98, VFUJa. 1967: 133; FEDOTOV 2: 144; RÄSÄNEN, EtWb. 465.

9. Z ü r j . (WIED., Zus.) P *ulme*, *ulmes* 'Apfel' | v o t j . (WICHM. 123) MU *uumo*, (MUNK.), K *ulmo*, (UOTILA: MSFOu 67: 400) *umo* 'Apfel', *umo-pu* 'Apfelbaum'. — PV **olma*.

← KB **älma* vagy **olma* > csuv. *ulma* 'alma, burgonya' (SZIR.), *uma* 'burgonya' (ASM.) ~ PT *alma* (CLAUSON, EtymWb. 146—7; RÄSÄNEN, EtymWb. 18).

A zürjP szó nem származhatik közvetlenül a csuvasból, mivel a KB **älma* vagy **olma* alapján a permjékben **älma* vagy *olma* alaknak kellene lennie. A zürjP *ulme* (< **ulmo*) a votják első szótagi **o* > *u* és nem-első szótagi **a* > *o* hangváltozás után került át a permjékbe. A votják nem-első szótagi *o*-t a zürjében *e*-vel helyettesítették, mivel abszolút szóvégi helyzetben eredeti zürjén szavakban *o* nem fordulhat elő. Az *e*-t egysz. 1. sz. birtokos személyragból fejlődött nominatívusi értékben használatos vocativusnak fogták fel, vö. *peće* 'Großmutter' (~ *peć* ua.), *bebe* 'Einfältiger' (~ *beb* 'dumm') (I. A. KÖVESI, Permiképz. 130). Az *ulmes* alakban az *-e* helyére a gyakrabban előforduló *-es* denom. névszóképző lépett. Az UOTILA (MSFOu. 67: 400) által idézett votj. *umo* 'Apfel', *umo-pu* 'Apfelbaum' aligha függ össze etimológiailag a finn *omena*, észti *öun* stb. 'Apfel' szavakkal (a SKES a votják szót nem említi a finnségi stb. szavak megfelelőjéül). A votj. *umo* egy csuvas nyelvjárási *uma* átvétele.

WICHMANN: MSFOu. 21: 123; UOTILA: MSFOu. 65: 388; LAKÓ: FgrÉrt. 2: 27; RAUN: JAOS 1957: 41, 44; LYTKIN: VFUJa. 1967: 133; FEDOTOV 2: 146.

Hangtani és történeti következtetések

A zürjP és a votják közös KB jövevényszavainak száma túl kicsi ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egyes esetekben nem tudjuk a tatár eredetet vagy közvetítést kizárni.

A mássalhangzók rendszerében a PP által tükrözött helyzethez képest lényeges változást nem találunk. Ha az 5. sz. egy ÓB **sōqan* alakra megy vissza, úgy a *-χ-* zöngülése már megtörtént (vö. előző cikkünk 1. sz. szavát: *-t-* > *-d-*). A 7. sz. *š-* szókezdője egy csuvasos típusú nyelvjárássra mutat a feliratok *ǰ*-jével szemben. A 2. sz. szóvégi *-b-*jének esetleges török eredete további vizsgálatra szorul.

A magánhangzó-rendszer egy speciális problémát vet fel. A PT *a* > KB *ä* később *o* (virj.) és *u* (an.) lett. Ez a folyamat úgy zajlott le, hogy közben az eredeti *o*-ból egy *u*-n keresztül *ö* lett. A hosszú *ō* megállt az *u* fokón, mivel

eredeti hosszúsága miatt nem redukálódhatott. Ugyanakkor az u is δ -vá fejlődött:

$$\begin{array}{l} *ā > o \\ *o > *u > \delta \\ *\bar{o} > u \\ \quad \quad *u > \delta \end{array}$$

Ha tehát a PV a 7. sz. esetében már $*u$ -t mutat, akkor ez közvetve annyit is jelent, hogy az $ā > o$ fejlődés is lezajlott. Ennek a PV szempontjából semmi akadálya nincs, ugyanis a labiális $ā$ -t a PV ugyan helyettesíthette o -val, de természetesen egy o -t is o -val vett át. A PV szempontjából ugyancsak elképzelhető, hogy már nem egy $ā \rightarrow a$ hanghelyettesítés történt a 2. sz. etimológiában, hanem az $ā > a$ fejlődés után a PV egy a -t vett át. Ugyanakkor azonban az 1. és 3. sz. tánúsága alapján az $e > i$ még nem zajlott le. Itt különösen fontos a 3. sz. tanúsága, mert ez minden kétséget kizáróan bolgár-török szó.

A volgai bolgár feliratok tanúsága szerint az a és e hangok még nem lettek o -vá illetve i -vé, a labiálisok szempontjából a feliratok közömbösek. A volgai török nyelvek mongol jövevényszavai (l. RÓNA-TAS, Középmongol eredetű jövevényszavak a csuvasban II, 134–135) azt mutatják, hogy a zártabbá válási folyamatban a mongol jövevényszavak részt vettek, ezért ezt a változást a XIV. századnál későbbi időre kell tennünk.

Mivel nem szükségszerű, hogy a zártabbá válási folyamat minden magánhangzónál egyidőben történjék meg, s azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a Volga-vidék bolgár-török nyelvjárásai között nemcsak a konsonantizmusban ($\check{y} : \acute{s}$) hanem a vokalizmusban is lehetett eltérés, az $ā > o$ illetve $o > u$ változás kronológiájának kérdését a PV \sim zürjP KB elemeivel kapcsolatban nyitva kell hagynunk.

A PP–KB érintkezés alsó határa a VIII. század, de az igazán intenzív érintkezés a IX. század elejétől számítható. Ebből a korból valók a permi nyelveknek legrégebb (ősspermi kori) KB jövevényszavai (l. RÉDEI–RÓNA-TAS: NyK 74: 281 kk.). A bolgár-török jövevényszavak újabb rétegét képezik a votják és a zürjén nyelv P nyelvjárásának — az ún. permjárnak — „közös” bolgár-török elemei. Az idetartozó szavak akkor kerülhettek be a votjákba és a permjákba, amikor a zürjénség északi csoportja (a komi-zürjének) már északra költözött, vagyis a X. századtól kezdve. Ebben az időben a zürjén (komi-zürjén és komi-permják) és a votják nyelv elkülönülése már megtörtént, tehát semmiképpen sem beszélhetünk közös permják-votják átvételekről (másképp LYTKIN: VFUJa. 1967: 136). Legfeljebb némi valószínűséggel csak arról lehetne szó, hogy az ide sorolható szavak egy részét — nyilván a legregbbieket, azaz a X–XI. században kölcsönözötteket — a permjások és a votjások nagyjából egy időben vették át a KB-ból. De — mint látni fogjuk — egészen másról van szó. A 4, 5, 7, 8 és 9. számú szavak olyan — a votjákra jellemző — hangtani, illetőleg alakítani jegyeket viselnek magukon, amelyek miatt nem gondolhatunk közvetlen KB \rightarrow permják kölcsönzésre.

Az ősspermi kori átvételekben a KB $*ā$ -t PP $*a$ -val helyettesítették. Ennek a mai zürjénben a , a votjákban u felel meg (l. RÉDEI–RÓNA-TAS: NyK 74: 292–3). Amennyiben a 4, 7 és 8. számú etimológiák esetében PP átvétellel állnánk szemben, ma a zürjénP-ben az első szótagban nem o , hanem a volna. Az o -s képviselet azonban minden kétséget kizáróan PV \rightarrow permják

közvetítésre vall. Elvben felmerülhetne a kettős hanghelyettesítés is ($a \leftarrow \hat{a} \rightarrow o$), de ezt ki kell zárunk azért mert az első szótagi o ($\leftarrow PP^*o \leftarrow KB \hat{a}$) hangot tartalmazó szavak csak a P nyelvjárásban vannak meg. A KB \hat{a} -t a PV-ban o -val helyettesítették, de az sincs kizárva, hogy az idetartozó szavak a KB $\hat{a} > o$ zártabbá válás után kerültek át a votjákba. A votjások ugyanis a KB o -t is csak o -val vehették át. Ezek a szavak persze még a votj. $o > u$ hangváltozás megtörténte előtt (a XV–XVI. századot megelőző időben) jutottak be a permjákba.

Ismeretes, hogy az első szótagi $*o > u$ hangváltozás a votjákban a legrégibb orosz jövevényszavak tanúsága szerint (pl. *kuso* 'kasza' \leftarrow or. *koca*, *ukno* 'ablak' \leftarrow or. *okho*) viszonylag későn, a XV–XVI. században mehetett végbe (vö. E. ITKONEN: FUF 31: 271; LYTKIN, *IsztVok.* 19; CSÚCS: NyK 74: 35). Ehhez kapcsolódik egy másik votják hangfejlődési folyamat is, mégpedig a szóvégi a -nak o -ra változtatása akkor, ha az első szótagban o vagy u állt. Ez a változás is egészen késői, mivel nemcsak a votják nyelv külön életében átvett csuvas jövevényszavak, hanem a tatárból kölcsönzött szavak is részt vettek benne (vö. LAKÓ: FgrÉrt 2: 27). A mondottak alapján kétségtelennek látszik, hogy az $*o > u$ változást tükröző két szó (5, 9) a XV–XVI. század utáni időben került át a votjából a permjákba. — A P *kenak* 'Brudersfrau' (3) *-ak* eleme miatt minden bizonnyal szintén votjából való átvétel. Ha mármost hat permjék szót hangtani, illetőleg alaktani kritériumok alapján nem csuvas, hanem votják jövevényszónak kell tartanunk, joggal merülhet fel a kétség a maradék két — hangtani-alaktani kritériumokkal nem rendelkező — permjék szó (1, 2) csuvas eredetével kapcsolatban is. Nagyon valószínű, hogy ezek is votják közvetítéssel kerültek át a permjákba. Mindez persze azt jelenti, hogy az őspერი nyelv egység felbomlása után már nem számolhatunk többé KB (csuvas) \rightarrow zürjén (permjék), hanem csak KB (csuvas) \rightarrow votják érintkezéssel.

A zürjén nyelv P nyelvjárásának votják közvetítésű csuvas elemei azért is fontosak, mert általában ráirányítják figyelmünket a votják \rightarrow permjék (és esetleg permjék \rightarrow votják) kölcsönzések lehetőségére. Tudjuk, ennek a kérdésnek a vizsgálatára rendkívüli körültekintést kíván, hiszen két nagyon közeli rokon nyelv esetében az átvételek kimutatása — markáns hangtani és egyéb kritériumok hiányában — felette nehéz. Az esetleges votják-permjék kölcsönzések problémája azonban már túlnó ennek a dolgozatnak a keretein.

*

Előző és mostani cikkünkben azokat a PP és PV szavakat tárgyaltuk, amelyek biztosan vagy nagy valószínűséggel KB jövevényszavaknak tartandók, mivel ennek megfelelő kritériumaik vannak. Az irodalomban WICHMANN (MSFOu. 21, 1903) óta igen sok egyéb egyeztetést javasoltak. Ezek azonban többségükben vagy a finnugor vagy a török nyelvtörténeti háttérrel nem vették kellően figyelembe. Az egyeztetések sok esetben figyelmen kívül hagyták az orosz nyelvjárások közvetítő szerepét, továbbá azt, hogy a szó csuvas megfelelése kései tatár jövevényszó, hogy a kérdéses szó nem török eredetű, (iráni, hangutánzó stb.), vagy hogy a szó kereskedelmi úton későn elterjedt vándorszó avagy éppen finnugor eredetű a volgai török nyelvekben. A téves egyeztetések mindegyikének cáfolata márcsak helyszűke miatt is lehetetlen. Az alábbiakban az irodalomban legszívósabban továbbélő téves

egyeztetések közül választottunk ki néhányat, melyeknek tanulságai talán általánosíthatók lesznek.

1. Z ü r j. (WUo.) V AV Sz. Pecs. Lu. Le. I. Ud. *bîd* 'jeder, all, ganz', P *bîden* 'alle', P *bîde's* 'alles, alle' | v o t j. (MUNK.) Sz. *bîd*, *bîd*, K *bet*, *bêd* 'ganz, vollständig', (WICHM.) G Uf. *bîd*, *bît*, M J U M *bîd*, *bît* ua.

Csuv. (ASM.) *pödöm*, *pödëm* 'ganz, vollständig' (WICHMANN: MSFOu. 21: 45; UOTILA: MSFOu. 65: 12, SyrjChr. 66 ?-lel). WUo. nem említi a permi szavak csuvas eredetét.

A csuv. *pötöm*, *pëtëm* 'teljes, egész' (SZIR.) szavak mellett előfordul egy *pët*, *pëtë*, *pötö* 'terhes' (ASM., PAAS., SZIR.) szó is. Ennek eredeti jelentése, mint az a KB-ból kölcsönzött tat., bask. *böte* 'mind, teljes', toboli *pöte* 'mind' (TUMASEVA 183) mutatja, szintén eredetileg 'teljes' volt. E szavak egy PT **bütük* alakra mennek vissza (vö. tat. nyj. *bötük* 'mind'). A csuvas -t- magánhangzóközi helyzetben korán zöngésedhetett (vö. NyK 74: 282, 1. sz. és 288), azonban a permi adatok alapján kikövetkeztetett **büt* szóvégi -t--jének zöngésülését nem tudjuk megmagyarázni (vö. mégis *käp* ~ *käb*!).

2. Z ü r j. (WUo.) V Lu. *čip* 'Lockruf, für Hühner', V Sz. Pecs. Lu. Le. I Ud. *čipan*, P *čipa:n* 'Huhn, Henne (V Sz. Pecs. Lu. Le.), Kuchlein (I); männliches Glied (Ud. P)', (LYTK.) Ja. *čip* 'Küchlein', (GEN.) KP *čip'an* 'männl. Geschlechtsteile' | v o t j. (WICHM. 115) G *čipî*, *čipî*, Sz. M MU *čipî*, Uf. *čipu*, (MUNK.) K *čipe* 'Küchlein'.

Csuv. (ASM.) *čšəvə*, *čšəvə* 'Küchlein' (WICHMANN: MSFOu. 21: 115; LAKÓ: FgrÉrt. 2: 13; UOTILA, SyrjChr. 167; WUo.; LYTKIN, IsztVok. 183, VFUJa. 1967: 133; ESzK; FEDOTOV 2, 162.

A votj. G *čipî* változat első szótagbeli *î* hangja a második szótagi *î*-hoz való hasonulással keletkezett. A zürj. -*an* kicsinyítő képző. A csuvasból való származtatás nem fogadható el; mind a csuvas mind a permi szavak hangutánzó eredetűek. Hasonló hangalakú és jelentésű szavak más nyelvekben is vannak, pl. m. *csirke*, *csibe*, or. *цыпка*, *цыпленок*.

3. Z ü r j. (WUo.) Sz. Lu. Le. *čokmar* 'Holzkeule (mit großem Kopf)', (SzrSzlK) FV Lu. Le. Szkr. KSz. *čokmar* 'чекмарь' | v o t j. (WICHM. 116) MU *čokmor*, Uf. *čokmor*, M *čukmer*, (MUNK.) Sz. K. *čokmor*, M *čokmar* 'Prügel, Keule'.

Csuv. *čukmar* ua. (WICHMANN: MSFOu. 21: 116; LYTKIN: VFUJa. 1967: 134; FEDOTOV 2: 164). A csuvas szó kései tatár jövevényszó (← tat. *čukmar* < *čoqmar*), vö. RÄSÄNEN: MSFOu. 50: 80. Feltűnő, hogy a szó a zürjénben a P nyelvjárásban nincs meg. A zürjén szó a tatár eredetű or. *чэкмарь* átvétele (WUo.), a votják pedig vagy a csuvasból, vagy a tatárból (kaz. *čukmar* ua.) származik. A zürj. (SzrSzlK) AV *čok* 'чэкмарь' elvonás a *čokmar* alakból az orosz eredetű (FOKOS-FUCHS) V *čok*: *č.kernî* 'anstoßen (mit den Gläsern)' (< or. *чокаться*, *чокнуться*) hatására. A zürj. (SzrSzlK) FV *tukmar* 'чэкмарь' alak a *čokmar* és a (SzrSzlK) Szkr. *tukman* 'тычек в голову, удар кулаком по голове' kontaminációja útján keletkezhetett. A votj. *čokmor*, *čokmor* első szótagi o-ja a várható u helyett szabálytalan; feltehetőleg a második szótagbeli o asszimilációs hatásával magyarázható.

4. Z ü r j. (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Le. I Ud. *čuman*, P *čuma:n* 'kleines Gefäß aus Birkenrinde (1/4 Arschin) (V Sz. Lu. Le. Ud. P), viereckiges Gefäß

aus Birkenrinde (ugf. 1, 1/2 – 2 Viertelellen hoch) (Pecs.); weibliches Glied (I)', (LYTK.) Ja. *čuman* 'берестяная коробка четырех-угольной формы' | v o t j . (WICHM. 118) M, (MUNK.) Sz. *čumon* 'ein Gefäß aus Birkenrinde'.

Csuv. (PAAS.) *tšyman* 'längliches, niedriges Gefäß aus Lindenrinde (zum Malzen)' (WICHMANN: MSFOu. 21 :118; LYTKIN, IsztVok. 212, VFUJa. 1967: 134; ESzK; FEDOTOV 2 : 164). A zürjén szó forrása a törökségi (csuvas és/vagy tatár) eredetű or. *чуман* 'Korb aus Birkenrinde), a votják *čumon* vagy a csuvasra, vagy a tatárra megy vissza (vö. UOTILA, SyrjChr. 168; WUO.). A csuvas szó kései tatár (*čuman*) jövevényszó.

5. Z ü r j . (WUO.) V AV Sz. Pecs. Lu. Le. Ud. P I *don* 'Preis, Wert (V AV Sz. Pecs. Lu. Le. Ud. I), Bezahlung (V Sz. Lu. Le. Ud. I); Perle (P)' | v o t j . (WICHM. 53) Uf. M U J M G *dun*, (MUNK.) Sz. K *dun* 'Wert, Preis, Zahlung', *don* (in Zusammensetzungen): *koñdon* (< **koñi-don*, *koñi* 'Eichhörnchen') 'Viertel Kopeke, kleines Geld im allg'.

Csuv. *tan* 'gleich' (WICHMANN: MSFOu. 21 : 53 ?-lel, FUF 11 : 234; FEDOTOV 2 : 137 ?-lel). A permi szavak finnugor eredetűek (UOTILA, SyrjChr. 69; ESzK).

6. Z ü r j . (WUO.) V Sz. PecsT *juver*, Pecs. Ud. *juer*, AV *juer*, Lu. Le. *juvor*, I *juor*, P *juer* 'Nachricht, Kunde, Botschaft, (Pecs. auch) Gerücht' | v o t j . (WICHM. 61) Sz. *jivor*, Uf. M U *divor*, J M G *ivor*, (MUNK.) K *iber*, *divor*, *devor*, Sz. *ivor*, G J *jivor* 'Nachricht, Botschaft'.

Csuv. (ASM.) *čibar* ua. (WICHMANN: MSFOu. 21 : 61 ?-lel; FEDOTOV 2 : 168). Ez az egyeztetés súlyos hangtani nehézségek miatt nem lehetséges. A permi szavak (részben) helyes magyarázatát l. UOTILA: MSFOu. 65 : 258, FUF 26 : 151, SyrjChr. 89; ESzK.

7. Z ü r j . (WUO.) V Sz. Lu. Le. Ud. *majeg*, AV Pecs. I *majeg*, P *majeg* 'Stange, Pfahl, Zaunpfahl' | v o t j . (WICHM. 86) G Uf. *majeg*, J M *majig*, M U *majik* 'Pfahl, Stange, Spieß, (MUNK.) K *majäk*, *majik*, Sz. M *majig* 'Stange, Pfahl, Zaunpfahl'.

Csuv. (ASM.) *majak* 'eine Stange im allg., als Zeichen' (WICHMANN: MSFOu. 21 : 86). WICHMANN (i.h.) és UOTILA (MSFOu.65:140) szerint a permi szavak vagy iráni jövevényszavak, vagy pedig csuvas közvetítéssel kerültek át az irániból. UOTILA később (SyrjChr. 114), továbbá az ESzK és legújabban JOKI (MSFOu 151 : 279) csak iráni eredettel számol.

8. Z ü r j . (WUO.) *parga* 'in der Flachsheckel zurückgebliebener flockenförmiger, reiner Abfall vom gehechelten Flachs :

Csuv. (ZOL.) *parga* 'Büschel' (WICHMANN: MSFOu. 21 : 91 ?-lel). Az irodalomban két össze nem tartozó szót együtt tárgyalnak. A csuv. *parga* (ZOL., PAAS.) 'csomó, nyaláb' nyelvjárási alak, pontosabban a *pařga* (ASM. IX, 117, SZERGEJEV, Szlovar csuv. nar. gov., 94) és a köznyelvi *payārka* szó megfelelője. Ez a szó megvan a cseremiszből (*pajārka*, *pājārka*, RÄSÄNEN, MSFOu. 50 : 88 cser. ← csuv., EtymWb. 378 cser. = csuv.), valamint a tatárban is (nyj. *payarka*). E szavak az orosz *попрок* 'шерсть ягнят (первой стрижки)' (VASMER. III, 351 átvételei, s a jelentésfejlődés 'kis gyapjúcsomó' → 'kis csomó, köteg' (vö. cser. *miž-pajārka* 'ein wenig Wolle', tat. *payarka* 'попрок'. Ezt a szót VASMER (III 205) és RÄSÄNEN (i.h.) véleménye ellenére hangtani

és jelentéstani okokból el kell választani a másik szótól. Ez a mai csuvasban *parka* 'törekeny' (ASM. VII 110), *parkän* 'apró darabokra tört' (uo.) alakban van meg. Ritka nyelvjárási szóvá vált, ugyanis homofoniába került a KMo. eredetű *parka* 'szilárd, erős' szóval (vö. RÓNA-TAS, Középmongol eredetű jöv. I, 82). A szó azonban megvan a cseremiszbén (*parya* 'обдирики от мочала', RÄSÄNEN, i.h.) és a vidék orosz nyelvjárásaiban is (*pargá* 'очески льна, маленькие волокна', VASMER III, 205). Ez utóbbi szavak egy KB **bärgä* megfelelői, melyek a PT *ber-* 'üt' (elválasztandó a *bēr-* 'ad' szótól!) szóval függenek össze (RÄSÄNEN, EtymWb. 70). A zürjén szó orosz közvetítésű a szókezdő *p-* miatt is. Helyesen orosz jövevényszónak tartotta WUo.

9. Z ü r j. (WUo.) V AV Sz. Pecs. Lu. Le. *pelis̄s*, I *pelis̄j* 'Vogelbeere' | v o t j. (WICHM. 90) Uf. *pales̄s*, *palez̄s*, G J *palez̄s*, J M *páwez̄s*.

Vö. csuv. (ASM.) *pileš* ua. (WICHMANN : MSFOu. 21 : 90). A permi szavak finnugor eredetűek (ESzK).

10. Z ü r j. (WUo.) V AV Pecs. *piris̄j*, Sz. Ud. *piris̄j* 'lange Brechstange, Eishau'e (die Spitze aus Eisen, der Schaft aus Holz)', (ROG). P *piris̄c* ua. | v o t j. (WICHM. 91) J *piris̄c* 'Brecheisen, Brechstange', (MUNK.) Sz. *piris̄ca*, M *piris̄ca* 'Hohleisen (zum Aushöhlen eines Troges od. Bienenstockes gebrauchtes Werkzeug)'.

Csuv. (ZOL.) *pirüs̄s* 'Kratzeisen, Haue, Karst' (WICHMANN : MSFOu. 21 : 91 ; FEDOTOV 2 : 123). A csuvas szó (helyesen: *pörös̄s*, *përës̄s*, ASM.) és a tat. nyj. *börös̄s*, bask. *böröz* átvétel valamelyik finnugor nyelvből. A permi szavak uráli eredetűek (FUV ; ESzK).

11. Z ü r j. (WUo.) V AV Pecs. *sukman* 'Überrock aus hellgrauem hausgewebtem Wollstoff (V), Überrock aus schwarzem, blauen od. weißem hausgewebtem Stoff (AV), Überrock aus dickem hausgewebtem Stoff (Pecs.)' | v o t j. (WICHM. 95) G *sukman* 'grober, wollener Kaftan, Bauernkittel', (MUNK.) Sz. M *sukman* 'hinten gefaltetes Winterröckel'.

Csuv. (AHLDOV.) *suxman*, *sukman*, (ZOL.) *suxman* 'Kaftan, Rock' (WICHMANN : MSFOu. 21 : 95 ; LYTKIN, IsztVok. 210, VFUJa. 1967 : 133 ; ESzK ; FEDOTOV 2 : 125). A csuv. adatok : *säkman*, *säyman*, *söyman* (ASM., PAAS., SZIR.) kizárják annak lehetőségét, hogy a szó a tör. *čäkmän* (erről vö. DOERFER, TMEN III 82—84 ; RÄSÄNEN, EtymWb. 103) szabályos megfelelői legyenek; ebben az esetben ugyanis **säkman* esetleg **sikmen* alakot várnánk. A mai csuvas alakok az orosz *sukmán* kölcsönzései, ennek a *säkman* szabályosan felel meg, a -*ç*-s alakok a mélyhangú szavakban általános -*ç*- hatására analógiásan képzettek. VASMER (III, 799) az orosz szó szláv eredeztetését azért tartja kétségesnek, mert a török *č*-s adatokkal szemben előforduló *s*- kezdetű török változatokat a szlávól nem tartja megmagyarázhatónak. A csuv. adat azonban, mint láttuk, orosz eredetű. A toboli *sükmen*, *sügmen* 'чекмень' (TUMASEVA 193) valóban nem magyarázható meg az oroszból, de nem magyarázható meg a *čäkmän*-ből sem ; sem szókezdő *s*- hangja, sem labiális magánhangzója. Itt vagy csuvas közvetítést kell feltételeznünk, vagy egy török **sökmen* alakot. Ez utóbbi előfordul KÄŠYARINál : *sökmen* 'egy katonai cím'. Igen tanulságos KÄŠYARI példamondata *er sökmenlendi* 'a férfi felvette a katonai ruhát és egynek ismerte el magát közülük (tkp. a férfi megsökmenesedett)' (vö. CLAUSON, EtymDict. 821). Itt tehát egy katonai ranggal együttjáró

ruhadarabról lehetett szó. Egy tör. *sökmen* → → orosz *sukman* kölcsönzés hangtani szempontból elfogadható, bár az átadó török alak adatok híján egyelőre pontosan nem rekonstruálható. Nincs ugyanis kizárva, hogy a török szónak volt egy *soqman* változata is. Egy török csizmafajta neve pl. *soqman*, s ennek régi szövegekben van *sökmen* alakja is (vö. Tarama szözlüğü V,3501). A csizmát egyébként nemezből készítették! A zürjén szó orosz eredetű és a votják is talán az, bár a török közvetítést sem zárhatjuk ki. A votj. *a* kései átvételre utal.

12. Z ü r j. (WUo.) V Ud. *sorkni*, V Pecs. Le. I *sortni*, Sz Lu. P *sortni*, (GEN.) KP *sortni* 'Rübe' | v o t j. (WICHM. 97) G Uf. *sarëi*, M MU *sarëi*, *sartëi*, (MUNK.) Sz. *sartëi*, K *çarëe* ua.

Csuv. (ASM.) *sarik* ua. (WICHMANN: MSFOu. 21:97; UOTILA: MSFOu. 65:41, 358; LYTKIN, IsztVok. 96, VFUJa. 1967:133; ESzK; FEDOTOV 2:130).

A csuvas szó teljesen rokontalan a törökségben, esetleges rekonstruált PT alakja **yirik* vagy **äirik* lehetne. Ebből egy KB **sarik* válhatott volna. Az egyeztetésnek azonban hangtani nehézségei is vannak: a KB *ä* → PP *o* (> zürj. *o*, votj. *a*) megfelelés szokatlan. A zürj. *-ni*, ill. a votj. *-ëi*, *-ëi* denom. névszóképző. A zürjénben **sorkni* > *sorkni* > *sortni* > *sortni*, a votjában pedig **sorkëi* > **sarikëi* > **sarkëi* > *sartëi* > *sarëi* hangfejlődéssel kell számolnunk. Ezek megmagyarázása egy KB **sarik* alakból nem lehetséges.

13. Z ü r j. (WUo.) V Sz. Lu. Le. *šabala* 'an der rechten Seite der Pflugkrümme (oberhalb der Pflugschar) angenageltes dreieckiges Brettchen zum Abwälzen der Erde', (SzsZlK) Pecs. *šabala* 'отвал (у сохи)' | v o t j. (WICHM. 103) G M Uf. *šabala* 'ein an der Pflugkrümme (oberhalb der Pflugscharen) befestigtes Brettchen (Schaufel) zum Abwälzen der Erde', (MUNK.) Sz. K *šabala* 'Deichsel, Handhabe am Pflug'.

Csuv. (ZOL.) *šabala*, *šyabala*, *šubala* 'Löffel, großer Löffel, Schaumlöffel', *soga-šyabaly* 'Brettchen am Pflug zum Abwälzen der Erde' (WICHMANN: MSFOu. 21:103; LYTKIN, IsztVok. 167, VFUJa. 1967:134; ESzK; FEDOTOV 2:131).

A csuvasban a *šāpala* és a *šōpala*, *šāpala* alakokat el kell választanunk egymástól. Az utóbbiak jelentése 'merítőkánál' (ASM.); a *suxa šāpali* összetétel 'отвал, деревянная или железная дощечка приделанная выше сошника для отвала земли' (SZIV. I. *suxa* alatt) jelentése minden valószínűség szerint a volgai bolgár földművelésben kialakult terminus. A KB alak **šobala* alakban rekonstruálható, ezt vette át az orosz (*шабалá* 'eke kormánylemeze; merítőkánál'), és a cseremisiz (*šowāla*, *sowla*, *sawa-la*, RÄSÄNEN: MSFOu. 48:193). A szó orosz közvetítéssel elterjedt a török nyelvekben (vö. tat. nyj. *šabala*, *čabala*, RÄSÄNEN, EtymWb. 94) és az oroszból való visszakölcsönzés a csuv. *šāpala* is. Mindezek alapján kétségtelen, hogy a permi szavak hangtani (*š-*, zürj., votj. *a-*) és nyelvföldrajzi okokból is csak orosz jövevényszavak lehetnek, a votják esetleg tatár közvetítéssel.

A feltételezett KB **šobala* eredete nem világos. A szibériai törökségben elterjedt szó, amely átkerült a déli szamojéd nyelvekbe is (vö. ЈОКИ: MSFOu. 103:282; RÄSÄNEN, EtymWb. 94) közvetlenül orosz eredetű, mint erre számos hangtani „szabálytalanságuk” utal. Ezeket már RÁSONYI (NyK 51:19) és LAKÓ (Melich-Eml. 210) is észrevette. A KB **šobala* (< **čobala*) kifogástalanul származtatható a m. N. *csobolyó* 'Handlägel, Holzfäßchen' ősm. **čubalyz*

vagy *čobzla* előzményéből (a magyar szóra vonatkozóan l. MSzFE). Átadó nyelvként csakis az ősmagyar jöhet tekintetbe, vagyis egy olyan hangalakú szó, amelyben az ugor *čumpals *-mp-jéből már -b- lett. Hangtani okokból az obi-ugor és a permi eredetet ki kell zárnunk.

14. Z ü r j . (WUo.) V Sz. Pecs. Lu. Le. I Ud. *tasma* 'Riemen, Ledergürtel' | v o t j . (WIED.) *tasma* 'Gurt'.

Csuv.: vö. kaz. *tasma* 'Band, Wollenband' (WICHMANN: MSFOu. 21:105 ??-lel) A szó a csuvasban nem fordul elő.

A szó története és eredete vitatott. Újabban DOERFER (TMEN I 245—247) és JOKI (MSFOu 151:214, 326) elvetették a korábban javasolt iráni származtatást. JOKI szerint a szó kereskedelmi úton a tatárból került a zürjénbe, míg WUo szerint a zürjén szó az orosz nyj. *tasma* átvétele, ez pedig, valamint a votják szó közvetlenül tatár eredetű. A szó a mongol korban Kelet-Európától (orosz, lengyel, román, bolgár) a Kaukázuson, Afganisztánon, Perzsián, Szibérián és Belső-Ázsián át egészen a mandzukig elterjedt műveltségészó (l. még JOKI: MSFOu. 103:317 is). Korábról sehonnan nem mutatható ki, ezért kétségtelen, hogy mongol eredetű, bár az nem bizonyos hogy a mongol szó e nyelv eredeti szókincséhez tartozik. Tekintettel a szó kései vándorszó voltára és hangtani okokból is (zürj. *a* ~ votj. *a*), függetlenül a közvetlen forrástól, a PP KB jövevényszavai közül ki kell zárnunk.

15. Z ü r j . (WUo.) V AV Sz. Pecs. I Ud. *žep*, Lu. Le. *žep* 'Tasche' | v o t j . (WICHM. 53) G *žep*, (WIED.) *žep* ua.

Csuv.: vö. oszm. *žeb* 'Tasche, Sack, Beutel' (WICHMANN: MSFOu. 21:52 ??-lel). A zürj. *žep* az or. *ženb*, *žen* formából származik. A zürj. *žep* forrása az or. *джеб* lehet (vö. KALIMA: MSFOu. 29:172; UOTILA: MSFOu. 65:36, SyrjChr. 188; ESzK). Problémát jelent az or. *ž*-nek zürj. *ž*-vel való helyettesítése (l. ESzK). Tekintettel azonban arra, hogy az or. *š*, *ž* (< óor. *š*, *ž*) hangokat a zürjén nyelv legrégebb orosz jövevényszavaiban *š*-szel, *ž*-vel helyettesítették (l. Лыткин, Древнерусские *š*, *ž* — зырянские *š*, *ž*. Доклады АН СССР 1928, 298—301), lehetségesnek tartjuk, hogy az oroszban (jövevényszavakban) meglehetősen ritkán előforduló *ž* is korábban lágy mássalhangzó (*ž*) volt. Egy régi or. **ž*-nek zürj. *ž*-vel való átvétele teljesen szabályos.

Az orosz szó forrása a török *žeb*, amely a perzsián keresztül az arabra megy vissza (vö. RÄSÄNEN, EtymWb. 124, KAKUK, Recherches 89—90, VASMER, 2:95) és viszonylag későn, kereskedelmi úton elterjedt szó; ezért van sok változata magán az oroszban belül is.

RÉDEI KÁROLY — RÓNA-TAS ANDRÁS

On Some Problems of Bulgar-Turkic — Permian Contacts

In a former paper of ours (NyK 74:281—298) we discuss the Middle Bulgarian loanwords which were borrowed before the dissolution of the Proto Permian dialects and which had explicit criteria for this fact. In this paper we added three etymologies in connection with which we had some doubt and which we therefore did not include in the list of our former paper. These etymologies are: MB *ič* ~ *iš* (← Persian) → PP *iške* 'a kind of particle used for forming the conditional etc.', MB *xušman* (← P Vogul *košman*) → PP *kušman* 'radish', MB *šuk* 'burden' (< PT *yük*) → PP *šekit* 'heavy'.

In the second part of our paper we discuss nine Middle Bulgarian words which are only present in the Permyak dialect of Zyrian and in Votyak. The most important result of the discussion of these words is that they came *via* Votyak into Permyak.

In the final part of the paper, after summing up some phonological and historical conclusions of the material, we discussed fifteen etymologies which had earlier been erroneously proposed as MB loanwords in PP. We chose these fifteen words from the literature because we hoped that a discussion of them would be of some special interest for the study of those erroneous etymologies, the investigation of which we had no space.

K. RÉDEI—A. RÓNA-TAS